

Dhima ya Taswira katika Ufasiri na Uteguzi wa Vitendawili

Zuhura A. Badru
Chuo Kikuu cha Dodoma

Ikisiri

Vitendawili ni utanzu wa fasihi simulizi ambao umechunguzwa kwa kiasi kikubwa hasa kuhusu maana, muundo pamoja na dhima zake. Aidha, imedhihirika kuwa utanzu huu ni tajiri katika matumizi ya lugha ya picha na ishara ambazo hufumbata sitiari inayotarajiwa kufumbuliwa. Hata hivyo, namna ambavyo picha na ishara hizo hufasiriwa na kupata maana bado haijachunguzwa. Katika makala hii tumebainisha namna taswira zinavyoweza vitendawili kueleweka kwa kurahisisha tafsiri ya picha zilizotumika, kuondoa utata, kutumia maneno kiiktisadi, na hivyo, kuwezesha hadhira kufumbua kitendawili kwa wepesi na kuuona ulimwengu wake kwa upya. Data za makala hii zilipatikana kwa njia ya uchunguzi matini, mahojiano na mjadala wa vikundi baina ya mtafiti na watoaarifa wake kutoka baadhi ya mikoa ya Tanzania Bara na Visiwani. Imebainika kwamba taswira katika vitendawili ina dhima kadhaa katika ufasiri na uteguaji wa vitendawili hivyo, ikiwamo kuondoa utata, kuutazama ulimwengu upya na kuleta iktisadi.

1.0 Utangulizi

Makala hii inabeba mjadala kuhusu dhima ya matumizi ya taswira katika kufasiri na kuelewa vitendawili. Katika jitihada za kufikia lengo hili, vitendawili vya Kiswahili vimetumika kama mifano. Vitendawili husika pamoja na data nyingine zinazojenga makala hii zilipatikana kwa njia ya uchunguzi matini, mahojiano na mjadala wa vikundi baina ya mtafiti na watoaarifa wake kutoka mikoa ya Dar es Salaam, Dodoma, Mjini Magharibi-Unguja na Tanga. Aidha, watoaarifa wote waliotajwa katika makala hii waliombwa ridhaa na wakaridhia. Makala hii ina jumla ya sehemu nne zilizopangwa kama ifuatavyo: Kwanza, utangulizi unaotoa picha ya yanayojadiliwa. Pili, ufafanuzi wa dhana muhimu ambazo ni taswira na vitendawili. Tatu, mjadala wa matumizi ya taswira katika ufasiri na uteguaji wa vitendawili na mwisho ni hitimisho.

2.0 Ufafanuzi wa Dhana Muhimu

Sehemu hii inafafanua dhana za msingi zinazotumika kwenye makala hii ambazo ni taswira na vitendawili. Senkoro (1982: 35-36) anafafanua:

Taswira ni lugha inayochora picha ya vitu au mahali kwa kutumia ishara. Katika taswira tunagundua maelezo ambayo jinsi yanavyopangwa huweza kuifanya hadhira ipate aina mbalimbali za

hisi zinazoshughulikiwa na kazi ihusikayo ya fasihi, yaani hisi za kunusa, kusikia, kuona, kuonja na kugusa.

Katika muktadha wa makala hii taswira ni picha ya akilini ambayo hadhira huipata baada ya kupokea kazi ya fasihi, iwe kwa njia ya kusikia, kutazama au kusoma.

Kwa upande wa vitendawili vinafasiliwa kama swali lililo kwenye mfumo wa majibizano baina ya hadhira na mtegesi. Swali linatakiwa kuwa katika hali ya fumbo ambalo hutakiwa kufumbuliwa na hadhira. Katika vitendawili, vitu au hali mbalimbali za kawaida huelezwa kimapumbo au kisanaa ili wafumbuzi waweze kufumbua (Senkoro, 1985; Okpewho, 1992; Hassan-Rokem na Shulman, 1996; Mulokozi, 1996; Pages, 1996; Bukenya na wenzake, 1997; Miruka, 1999; Wamitila, 2003; M'ngaruthi, 2008.)

Katika makala hii dhana ya vitendawili inarejelea fumbo fupi lenye pande mbili zinazotegemeana na kukamilishana ambapo upande wa kwanza hutoa dokezo na upande wa pili hutoa jibu baada ya hadhira kupata taswira ya kile kilichodokezwa.

3.0 Dhima ya Taswira katika Ufasiri na Uteguzi wa Vitendawili

Vitendawili ni utanzu wenye utajiri mkubwa wa matumizi ya lugha ya picha, ishara na tamathali mbalimbali za semi katika kuwasilisha mawazo yaliyowekwa kwenye mfumo wa fumbo (Khatibu, 1978; Senkoro, 1985; Ndungo na Wafula, 1993; Bukenya na wenzake, 1997). Kutokana na hilo, taswira mbalimbali hujengeka akilini mwa hadhira mara inaposikia ama kusoma kitendawili fulani.

Namna vitendawili vinavyopokelewa na hadhira, kufasiriwa, kueleweka na kutolewa jibu huathiriwa na taswira zinazochomozwa akilini mwa hadhira. Vitendawili ni utanzu wa fasihi simulizi wenye kubeba mafumbo yanayohitaji kufumbuliwa, huku ufumbuzi wake ukitegemea jambo litakalojengeka akilini mara kitendawili fulani kinapotegwa. Mwanadamu ana jozi ya vitu au mambo anayoyafahamu katika mazingira yake na ulimwengu halisi unaoonekana na usioonekana ambavyo humsaidia katika kutega na kutegua vitendawili. Hivyo, kitendawili kinapotegwa kinachochea taswira fulani ambayo msikilizaji au msomaji anaihusianisha na kuilinganisha na jozi ya vitu alivyonyavyo, na kisha, katika vile vitu huchagua kimoja anachofikiri kuwa kinalandana zaidi na taswira aliyoipata. Mjadala huu unapanuliwa na Saade Mbarouk kwa kusema: “Kitendawili hujengwa na mambo yaliyomo ndani ya jamii isipokuwa ujenzi wake hutumia ujuzi wa kufinyanga lugha kisanaa na kuleta taswira inayoleta maana katika jamii zetu”¹. Kwa kupitia mchakato huu, mtu hukielewa kitendawili,

---

¹ Maoni ya Bi Saade Said Mbarouk katika usaili uliofanyika tarehe 19/5/2014 mjini Unguja. Bi Saade ni Mhadhiri Msaidizi wa Fasihi ya Kiswahili katika Chuo Kikuu Kishiriki cha Elimu Chukwani.

kukifasiri, na kisha kutoa jibu, hata kama kitendawili hicho kimetungwa kwa kufuata mbinu ya ukiushi au unyume wa matarajio. Dhima ya taswira katika ufasiri na uteguzi wa vitendawili inabainishwa katika makala hii kupitia vipengele vifuatavyo:

3.1 Kuondoa Utata

Vitendawili ni utanzu unaobeba dhana ya utata ambayo huweza kuwa kikwazo kwa hadhira kufafanua na kuelewa hasa kilichokusudiwa katika vitendawili hivyo. Jambo hili huweza kusababisha jamii isifaidike na ujumbe uliomo kwenye utanzu huu. Hata hivyo, utata huu unaweza kuchanganuliwa na kuwekwa wazi kupitia taswira zinazochomozwa na vitendawili husika na hadhira kunufaika. Katika utunzi wa kitendawili mambo kadhaa hufuatwa. Kwanza, ni lazima kiwe fumbo lililo gumu kufumbuliwa. Pili, fumbo hilo pamoja na ugumu wake inabidi liwe na vidokezo au vielekezi vinavyoiwezesha hadhira kupata taswira sahihi itakayoleta jibu sahihi la kitendawili husika. Kitajwa hubeba kitu chenye sifa zinazokifanya kishabihiane na kitu kingine kinachopatikana katika mazingira halisi na, wakati huohuo, vitu hivyo vinakuwa na sifa fulani inayovitofautisha. Kwa mfano:

- a) Kitendawili: Gari moshi langu hufanya safari zake porini
Jibu: Jongoo
- b) Kitendawili: Nikimpiga mwanangu watu wote hucheza
Jibu: Ngoma
- c) Kitendawili: Maiti anasema, bali waliomchukua wamenyamaa kimya
Jibu: Chungu na mafiga
- d) Kitendawili: Nyama nje, ngozi ndani
Jibu: Firigisi
- e) Kitendawili: Ng'ombe wangu analia, ijapokuwa amekufa
Jibu: Ngozi iliyowamba ngoma
- f) Kitendawili: Nyumba yangu ina milango mitatu
Jibu: Suruali
- g) Kitendawili: Nina kamba yangu ndefu, lakini haifungi kuni
Jibu: Barabara/ njia
- h) Kitendawili: Wakikua mama yao huwatupa nje kwa kishindo
Jibu: Mnyonyo
- i) Kitendawili: Wakikua mama yao huwatupa nje kwa kishindo
Jibu: Mbaazi
- j) Kitendawili: Kulia kwake faraja kwetu
Jibu: Mvua

Katika kitendawili (a) gari moshi ambalo ni chombo cha usafiri linafananishwa na jongoo, mdudu ambaye mara nyingi anapatikana porini. Vitu hivi vinashabihiana kwa mambo kadhaa: (i) umbo – ni virefu, (ii) pingili za jongoo zinafananishwa na mabehewa ya gari moshi, na (iii) miguu mingi ya jongoo inafananishwa na ringi za

gari moshi. Hata hivyo, vitu hivi vinatofautiana kwa kuwa jongoo ni mdudu na gari moshi si kiumbe hai bali ni chombo cha usafiri. Kwa kuangalia taswira inayojitokeza katika kitendawili hiki, utata uliomo katika kitajwa umewekwa wazi na jibu likapatikana.

Utata uliomo katika kitendawili (b) unadhihirika kutokana na mahusiano yaliyopo baina ya watoto na wazazi wao pamoja na wanajamii wengine. Katika mazingira halisi, mtoto anapoadhibiwa anakuwa amefanya jambo lisilo zuri na watu husikitishwa na tendo hilo, na hivyo, hawawezi kufurahi na kucheza. Hapa, ngoma inayopigwa inafananishwa na mtoto anayepigwa, ambapo mtoto hulia au kutoa sauti. Halikadhalika, ngoma inapopigwa hutoa sauti au mlio fulani. Hata hivyo, tofauti inayojitokeza ni kuwa ngoma ikipigwa watu hufurahi na kucheza lakini mtoto akipigwa hali huwa tofauti. Katika kutafuta jibu la kitendawili hiki, hadhira inapata taswira ya kitu ambacho kikipigwa watu hufurahi na kucheza, ijapokuwa katika kitendawili chenyewe mhusika anayeelezwa ni mtoto. Hali ya utata iliyomo katika kitajwa inafanuliwa katika taswira inayochomoza, hivyo, kitendawili kinateguliwa.

Katika kitendawili (c) tunaenezwa juu ya tendo ambalo hufanyika katika jamii mtu anapofariki. Katika tukio hili watu wengine hubeba mwili wa marehemu na tendo hili linatakiwa kutafutiwa kiwakilisho chake katika maisha halisi: (i) Maiti anafananishwa na chungu; (ii) watu waliobeba maiti wanafananishwa na mafiga; (iii) tendo la maiti kubebwa linafananishwa na tendo la chungu kuwa juu ya mafiga. Aidha, kitendawili hiki kimebeba sifa kadhaa zenye kutofautisha vitu vinavyoelezwa. Kwanza, maiti anatofautiana na chungu kinachotokota kwa kuwa hana uhai, na hivyo hawezi kusema, kwani hiyo ni sifa ya watu wenye uhai. Chungu, kwa upande mwingine, kinatoa sauti kinapotokota. Pili, katika maisha halisi, watu waliobeba mwili wa marehemu, kwa kawaida, hulia na kutoa maneno yenye kueleza huzuni waliyonayo tofauti na mafiga ambayo hukaa kimya. Kitendawili hiki, kwa jumla, kimebeba sifa zenye kulinganisha na kulinganua mafiga na chungu na tendo la kubeba mwili wa marehemu katika mazingira halisi. Taswira inayojitokeza inasaidia hadhira kuzichanganua sifa hizi na kutoa jibu.

Kitendawili (d) kinadokeza juu ya kitu chenye ngozi na nyama kama walivyo wanyama au vitu vingine ambavyo ili mtu aone nyama yake anatakiwa kwanza kukata ngozi iliyopo juu. Hata hivyo, vitu vya aina hii ni vingi sana, na kama kitajwa cha kitendawili hiki kingebeba sifa za kufanana tu, basi zingejitokeza taswira nyingi sana ambazo zingeleta ugumu katika kutafuta jibu sahihi. Hebu tuangalie, kwa mfano, kama kitendawili hiki kingelewa hivi: ‘Ana ngozi na nyama’. Wanyama wote, matunda, mizizi, na hata wadudu wenye ngozi na nyama wangepaa kuwa jibu. Kutokana na kuwa kitajwa kimehusisha pia sifa linganuzi, hadhira inalazimika kufikiria kirejelewa kinachokidhi sifa zote za aina mbili. Kitu kinachorejelewa katika dunia halisi siyo tu kinatakiwa kuwa na ngozi na nyama, lakini pia nyama iwe juu na ngozi iwe ndani, jambo ambalo ni tofauti na kawaida. Taswira inayopatikana ni ya firigisi ambayo nyama yake huwa juu, na ikikatwa

ndipo ngozi yake huonekana. Kutokana na taswira hii, utata uliomo katika kitajwa unawekwa wazi.

Katika kitendawili (e) vitu vyenye sifa za kufanana vinalinganishwa na, wakati huohuo, tunapewa sifa za kuvitofautisha. Kwa kawaida, ili ng'ombe alie na kutoa sauti ni lazima awe hai kwani akishakufa hana uwezo huo tena. Jambo la kushangaza ni kuwa katika kitendawili hiki, tunaelezwa juu ya ng'ombe anayelia ijapokuwa amekufa. Fumbo hili linafanywa kuwa gumu na wakati huohuo tunapewa kidokezo kuwa ng'ombe huyu si hai. Ngozi ya ng'ombe iliyotumika kuwamba ngoma inalinganishwa na ng'ombe aliyekufa kwa sababu ili ngozi ipatikane ni lazima ngombe afe kwanza. Kilio cha ng'ombe kinafananishwa na mlio unaotolewa na ngoma inapopigwa. Tofauti iliyopo ni kuwa ng'ombe aliyekufa hawezi kulia. Kwa kuchunguza vidokezo vya kulinganisha na kulinganua taswira ya kitu kinachorejelewa katika mazingira halisi ni ngoma ambayo ikipigwa hutoa mlio, ijapokuwa imewambwa kwa ngozi ya ng'ombe aliyekufa.

Katika kitendawili (f) nyumba halisi na suruali vinalinganishwa na kulinganuliwa. Nyumba ni sehemu inayotoa hifadhi kwa watu na suruali ni nguo inayotumiwa na watu kujisitiri. Ili mtu ajihifadhi katika nyumba ni lazima aingie ndani kupitia katika mlango. Vivyohivyo, ili mtu ajisitiri kwa suruali, inabidi aingie katika suruali hiyo kwa kupitia matundu ambayo, katika muktadha huu, tunaweza kuyaita milango. Pamoja na kuwa na sifa hizo zinazofungamanisha vitu hivi viwili, bado kitendawili hiki kinabeba sifa za kuvitofautisha. Kwa kawaida, nyumba huwa na mlango mmoja au miwili, na hata ikiwa na milango zaidi ya hiyo, mtu akitaka kuingia ndani hawezi kuitumia yote kwa wakati mmoja. Badala yake, mlango mmoja ndio hutumika. Suruali, kwa upande mwingine, inavaliwa kwa kupitia matundu (milango) yote matatu kwa wakati mmoja. Katika kujaribu kuondoa utata huu na kukitegua kitendawili husika, hadhira inapata taswira ya suruali ambayo ina matundu matatu yanayofananishwa na milango.

Kitendawili (g) kinadhihirisha kaida hii ya utata katika vitendawili. Utata uliomo kwenye kitendawili hiki unachochea na kuwapo sifa linganishi na linganuzi baina ya barabara na kamba ndefu. Kamba na barabara au njia zinafanana kwa urefu, na hata mtu akiiangalia njia anaweza kuifananisha na kamba ndefu. Hata hivyo, zinatofautishwa kwa matumizi yake. Wakati kamba inatumika kufunga vitu mbalimbali zikiwamo kuni, njia inatumika kupitisha vitu na watu. Kila kimoja katika vitu hivi hakiwezi kufanya kazi ya kingine. Kwa pamoja sifa zinazofanana na zilizo tofauti zimetumika kutengeneza sitiari tata ambayo inafumbuliwa kupitia taswira inayochomoza kitendawili hiki kikitegwa.

Aidha, vitendawili (h) na (i) vinabeba mjadala juu ya mahusiano yaliyopo baina ya mama na watoto. Katika mazingira halisi ya mwanadamu, mama anapopata watoto huwatunza mpaka wanapokua, kisha anawaacha wajitegemee. Vivyo hivyo, mbegu za mnyonyo na mbaazi zinapokuwa changa huendelea kushikiliwa katika ganda lake lililopo kwenye mti mpaka zikomae. Tofauti ni kuwa, mama hawatupi watoto wake kwa kishindo wanapokua kama ilivyo kwa

mnyonyo na mbaazi ambazo zikikauka hupasuka na kutupwa nje. Kitendo cha mnyonyo na mbaazi kutupa mbegu zake nje zinapopasuka kinaweza kutafsiriwa kama kuzitelekeza na kuonesha kuchoka kuzitunza katika kipindi chote zilipokuwa changa. Aidha, jambo kama hili hujitokeza kwa ndege na wanyama ambao wanapomwachisha mtoto ili aanze kujitegemea, humtimua/humfukuza kwa kutumia nguvu, vinginevyo mtoto huzidi kumzengea mama. Tendo hili huwa tofauti kwa mama (mwanadamu) ambaye hachoki kutunza watoto wake na anapowaacha wajitegemea hufanya hivyo kwa utaratibu na katika hali inayoonesha upendo. Kanuni na kaida zinazoelekeza mahusiano baina ya mama na mtoto zimekiukwa kwa makusudi katika utunzi wa vitendawili hivi ili kutengeneza sitiari ngumu na tata kwa hadhira kufumbua na, wakati huohuo, kutoa vidokezo vinavyoiwezesha kutambua jibu. Taswira zinazojitokeza zinawezesha ufumbuzi wa sitiari na kisha kupata majibu la vitendawili hivi.

Utata uliomo katika kitendawili (j) unatokana na kuwa kitajwa cha kitendawili hiki kina sifa zinazopingana. Kulia na faraja ni mambo ambayo, aghalabu, yanakinzana na hayaendi pamoja. Katika jamii nyingi, hasa za Kiafrika, linapotokea jambo la kuhuzunisha watu hulua na kuhuzunika pamoja. Vilevile, likitokea jambo la faraja watu hufurahi pamoja. Mtunzi wa kitendawili hiki anaifahamu idili hii, na hivyo, ameikiuka kwa makusudi katika ubunaji wake. Taswira inayopatikana inaifanya hadhira kufikiria mbali zaidi ya kawaida iliyozeleka na hivyo, kupata jibu sahihi. Kitu kinachorejelewa hapa siyo kilio cha mtu wa kawaida, bali ni kiwakilishi cha mvua. Mvua inafanana na machozi na, hata hivyo, mvua huleta faraja, kinyume na machozi halisi. Kupitia taswira iliyoapatikana, hadhira imeweza kufasiri kitendawili hiki na kupata jibu linalokubalika na kuleta mantiki.

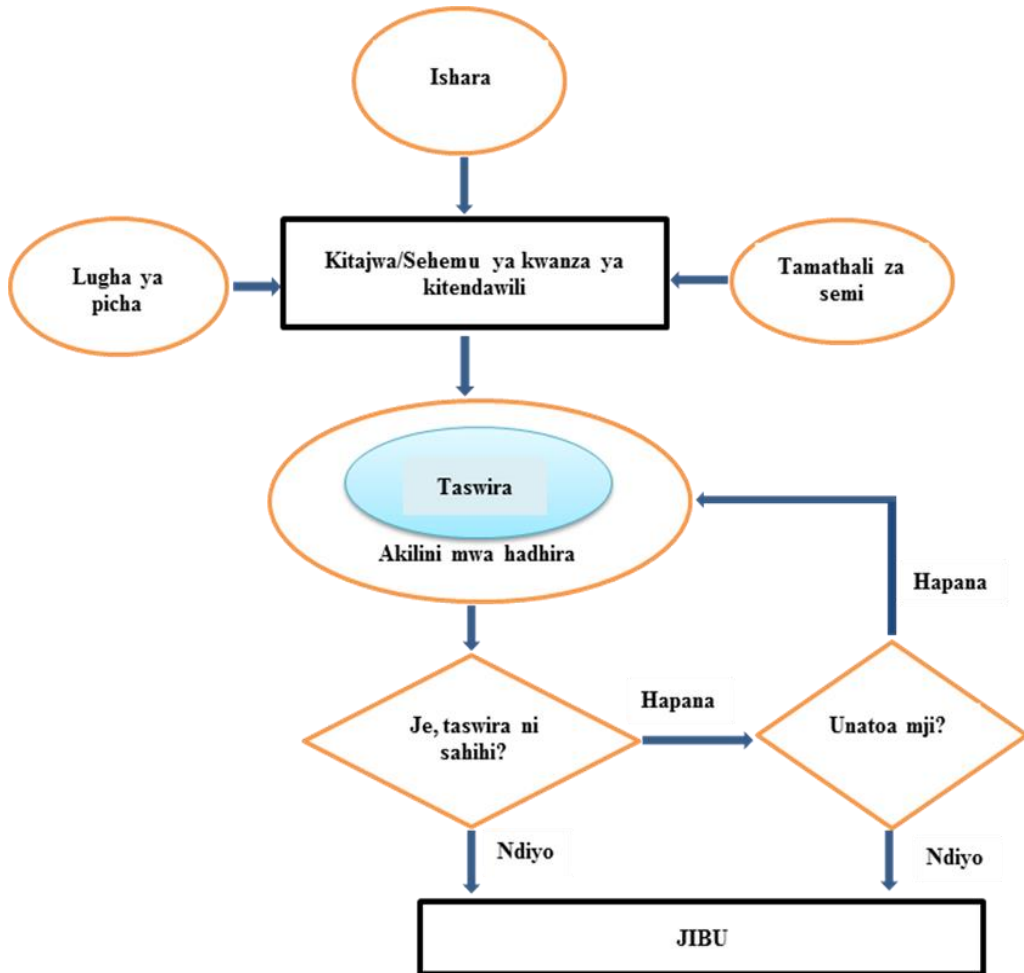
Kutokana na mjadala na mifano iliyorejelewa tunabaini kuwa vitendawili ni aina ya fasihi yenye kiwango cha juu cha ubunifu. Utunzi wake unahusisha ukiushi wa mambo halisi na dunia iliyozeleka ili kueleza mambo mengine ambayo yanaleta mantiki. Sifa linganishi na linganuzi za mambo yanayohusianishwa zinapowekwa pamoja zinajenga sitiari iliyofungamana ambayo inahitaji kufumbuliwa ili kupata jibu la kitendawili husika. Taswira inayochomoza kitendawili husika kikitegwa ndiyo inayowezesha ufumbuzi wa sitiari iliyowekwa. Kwa njia hiyo, kitendawili kinafasiriwa na kutolewa jibu.

3.2 Kutafsiri Lugha ya Picha na Ishara

Vitendawili ni sanaa yenye utajiri mkubwa wa matumizi ya tamathali za semi na ishara ambazo hujenga fumbo linaloweza kuwa gumu kufumbuliwa. Mara nyingi lugha inayotumika huwa fiche na ya kimafumbo, na hivyo, inatakiwa kutafsiriwa na kuwekwa katika lugha wazi. Katika sehemu hii, kabla hatujaendelea na mjadala wetu ni vyema ieleweke kuwa lugha ya picha, ishara na taswira ni mambo tofauti japo yana uhusiano wa karibu. Lugha ya picha ni aina ya lugha iliyofinyangwa kwa ustadi na kiubunifu kiasi kwamba mtu akiisoma au kuisikia anapata taswira

fulani akilini mwake. Ishara ni kitu kinachosimama kuwakilisha kitu kingine. Kwa hivyo, taswira inachomozwa na lugha ya picha pamoja na ishara. Ikitokea mtu akaita taswira picha basi kuna umuhimu wa kuongeza neno akilini na hivyo kuwa “picha ya akilini” ambayo hujengwa na lugha². Aidha, ni vizuri kufahamu kuwa taswira haijengwi tu na mbinu hizi mbili bali huweza kuchomozwa pia na tamathali za semi kama sitiari na tashibiha. Haya yanafanuliwa zaidi katika kielelezo kifuatacho:

Kielelezo 1: Mchoro kuhusu Ujenzi wa Vitendawili pamoja na Uteguaji wake

Chanzo: Badru (2015)

² “Taswira ni kile kinachoumbika kwenye akili ya msomaji au msikilizaji pale anaposoma, anaposikia au kutazama kazi ya sanaa” (Maoni ya Dr. Sanga katika usaili na mtafiti uliofanyika Dodoma tarehe 10/07/2015.) Dr. Aginiwe Sanga ni mtafiti wa Ujumi na mhadhiri wa Fasihi ya Kiswahili Chuo Kikuu cha Dodoma.

Taswira inayoipata hadhira ikiwa sahihi, basi itatoa jibu la kitendawili linalokubaliwa na mtegaji. Iwapo hadhira itapata taswira isiyo sahihi basi italazimika kutoa mji ili mtegaji atoe jibu mwenyewe, kama asipotoa mji hulazimika kufikiri upya na kujaribu kupata taswira sahihi tofauti na ile ya awali. Taswira zinazojengwa akilini mwa hadhira mara vitendawili vinapotegwa zinasaidia katika kutafsiri ishara zilizotumika na kuziweka katika lugha ya kirazini inayoendana na dunia halisi yenye kueleweka na kuaminika kwa hadhira. Kama inavyofafanuliwa katika mifano hii:

- a) Kitendawili: Maembe yameiva nyumbani kwa baba, hakuna wa kuyala
Jibu: Wanawali wasioposwa
- b) Kitendawili: Nikienda kwa mjomba sirudi
Jibu: Kifo
- c) Kitendawili: Babu ana ng'ombe thelathini na mbili na wote ni weupe
Jibu: Meno
- d) Kitendawili: Mwenye kuitwa amefika, lakini mjumbe hajarudi
Jibu: Nazi na mkwezi
- e) Kitendawili: Daima bibi hutembea na nyumba yake
Jibu: Kobe
- f) Kitendawili: Chungu changu hupikiwa kila aina ya chakula, lakini hakioshwi
Jibu: Tumbo
- g) Kitendawili: Bwana mkubwa kalala ndani na ndevu zake nje
Jibu: Mhindi na ndevu zake
- h) Kitendawili: Si ndege lakini anapaa
Jibu: Popo
- i) Kitendawili: Samaki kapita vumba katuachia
Jibu: Mwanamke aliyejitia manukato
- j) Kitendawili: Juu mapele magumu, ndani nyama laini
Jibu: Fenesi
- k) Kitendawili: Utake usitake gari moshi utapanda
Jibu: Jeneza
- l) Kitendawili: Ini la ng'ombe huliwa hata na walio mbali
Jibu: Kifo
- m) Kitendawili: Hanywi maji pasipo kumwomba Mungu
Jibu: Kuku akinywa maji
- n) Kitendawili: Wana wa mfalme ni wepesi kujificha
Jibu: Macho
- o) Kitendawili: Kiota changu kimezungukwa na boma la nyasi
Jibu: Macho

Kitendawili (a) kimeundwa kwa lugha ya ishara ambayo inatakiwa kutafsiriwa na kuwekwa katika lugha inayoeleweka kwa hadhira ili jibu lipatikane. Kitendawili hiki kina ishara kadhaa: (i) maembe; (ii) tendo la kuiva; na (iii) kutoliwa. Kitendawili kinatoa taswira ya maembe yaliyoko mtini yakiwa yameiva tayari na katika hali ya kawaida ilibidi yaliwe lakini hayaliwi. Taswira hii inaisukuma hadhira kuangalia hali na matendo yanayoendana na taswira yenyewe katika ulimwengu halisi na kisha kutafsiri ishara zilizotumika na kila moja kupewa kiwakilisho chake. Katika muktadha huu, ishara zinapewa tafsiri zifuatazo: (i) Maembe – Wanawali; (ii) Tendo la kuiva – Umri wa kuposwa; na (iii) Kutoliwa – Kutoposwa. Baada ya ishara hizi kutafsiriwa na kupewa viwakilisho vyake, tunagundua kuwa kinachoelezwa hapa ni utamaduni wa jamii nyingi za Waafrika kuwa binti anatakiwa awe na tabia njema ili ukifika muda wa kuposwa, aposwe, asibaki nyumbani kama maembe yasiyoliwa ijapokuwa yameiva. Ingawa maonyo haya yamezoeleka miongoni mwa jamii hizi, yametolewa kwa ishara ambazo kama zisingefafanuliwa ingekuwa vigumu kupata jibu. Taswira iliyojengeka ndiyo imeisaidia hadhira kupata tafsiri sahihi iliyochochoza jibu hilo.

Aidha, katika utegaji na uteguaji unaofanyika miongoni mwa jamii, ishara zilizotumika katika kitendawili hiki hupewa tafsiri nyingine, ambayo hukubaliwa na mtegaji, pamoja na hadhira. Kwanza, maembe – mabinti. Pili, kuiva – kufikia muda wa kuolewa. Tatu, nyumbani kwa baba – familia fulani. Nne, hakuna wa kuyala – baba na mimi (kaka) hatuwezi kuwaoa. Katika muktadha huu, ilichukuliwa kuwa anayetoa kauli hiyo ni kijana, ambaye nyumbani kwao pana dada zake waliofikia umri wa kuolewa, lakini hakuna wa kuwaoa katika familia ile, kwani yeye, baba na hata ndugu wengine wa kiume hawawezi kuwaposwa kutokana na kuwa wana uhusiano wa kinasaba. Katika maisha halisi, tamaduni za Waafrika walio wengi zimebainisha wazi kuwa ni mwiko kwa ndugu kuoana. Mwiko huu unawasilishwa kwa jamii kupitia ishara zilizofungamana na kujenga fumbo gumu. Kupitia taswira iliyojitokeza, ishara zinazounda kitendawili hiki zimetafsiriwa, fumbo limefumbuliwa na mwishowe, utamaduni wa jamii hizi umeelezwa kiubunifu.

Kitendawili (b) “Nikienda kwa mjomba sirudi”, kimejengwa katika hali ya msimbo, ambapo tendo linalofahamika vizuri limeelezwa kiishara na kuleta sitiari inayotakiwa kupasuliwa ili kipewe jibu. Kitendawili hiki kina jumla ya ishara mbili: (i) kwenda kwa mjomba; na (ii) kutokurudi. Vitajwa hivi viwili vina virejelewa vyake katika maisha halisi. Hata hivyo, ili kugundua virejelewa hivyo, inatakiwa vitafsiriwe na kuondolewa katika lugha fiche ndipo jibu lipatikane. Taswira inayojitokeza ni ya mtu anayekwenda kumtembelea mjomba wake na hawezi kurudi. Taswira hii inachochea mtu kujiuliza kitu gani au hali gani ambayo katika maisha halisi inashabihiana na taswira inayopatikana. Kupitia taswira hii, kwenda kwa mjomba kunatafsiriwa kama kifo, na kutokurudi kunarejelea hali halisi kuwa mtu akishakufa harudi tena duniani. Hili ni tukio ambalo jamii inalishuhudia kila mara, lakini katika kitendawili hiki, limewekwa katika lugha ya

mafumbo na ili lifumbuliwe, ilitakiwa taswira hii ijitokeze. Kitendawili hiki kina umuhimu mkubwa, hasa kwa watoto, kwani kinawatahadharisha tangu wakiwa na umri mdogo kuwa katika maisha kuna uhai na pia kuna kifo.

Katika kitendawili (c) tunapata ishara kadhaa zinazotakiwa kuchanganuliwa ili kupata jibu. (i) Babu ni kiwakilisho cha mdomo; (ii) Ng'ombe thelathini na mbili wanawakilisha meno thelathini na mawili; na (iii) rangi nyeupe ya ng'ombe wa babu inawakilisha rangi nyeupe ya meno. Hadhira inatakiwa kwanza kuzitambua ishara zilizotumika kisha, kuzitafutia viwakilisho vyake katika hali halisi. Katika sayansi ya viumbe, mtu mzima anakuwa na jumla ya meno thelathini na mawili, na kwa rangi yake ya asili ni meupe, ingawa wakati mwingine huweza kubadilika rangi kutokana na sababu mbalimbali. Kitendawili hiki kinapotegwa kinaleta hali ya mshangao na kuibua maswali kadhaa. Kwanza, kwa nini idadi ya hao ng'ombe iwe thelathini na mbili na si vinginevyo? Pili, kwa nini rangi iwe nyeupe na si rangi nyingine yoyote? Vidokezo hivi vinaiwezesha hadhira kufikiri kuwa, bila shaka, hawa ng'ombe ni ishara tu na si ng'ombe kwa maana halisi. Kwa kuzingatia yote haya, hadhira inapata taswira ya mdomo, wenye meno meupe thelathini na mawili. Kupitia taswira hizi kila ishara inatafsiriwa na kupewa kiwakilisho chake kinachoaminika katika mazingira halisi.

Kitendawili (d) kimeundwa kwa ishara kadhaa ambazo, baada ya hadhira kuzipatia viwakilisho vyake, inapata jibu: (i) Aliyeitwa anawakilisha nazi; (ii) Tendo la kuita linawakilisha kukwea mnazi; na (iii) Mjumbe anawakilisha mkwezi. Kitendawili hiki kifupi, kupitia ishara zake, kinaeleza jambo linalotokea katika maisha ya kila siku, na wakati mwingine jamii haitumii muda wake kulifikiria. Kwa kawaida, mjumbe anapotumwa mahali, kumuita mtu fulani, anatarajiwa kufika mapema kabla ya aliyekwenda kuitwa, ama wanarudi pamoja. Hata hivyo, katika shughuli ya kuangua nazi hali ni tofauti, kwani mkwezi huitupa nazi chini akiwa bado mtini, na yeye huteremka wakati nazi imeshadondoka tayari. Katika tendo hili, mjumbe anachelewa kufika, wakati aliyefuatwa anawahi. Kutokana na taswira iliyopatikana, ishara zinatafsiriwa na kuwekwa katika hali zinazoeleweka kwa jamii husika, na hivyo, hadhira inachochewa kudadisi mazingira yake, na hali ambazo katika hali ya kawaida isingezichunguza.

Kitendawili (e) katika sura yake ya nje kinaeleza kuhusu bibi na nyumba yake. Hata hivyo, katika sura yake ya ndani bibi huyu si wa kawaida, na nyumba inayoelezwa hapa si inayofahamika katika maisha ya kawaida. Kwanza, wakina bibi wengi huwa ni wazee wasio na nguvu, na wengine hulazimika kutembea kwa kutumia mkongojo. Aidha, katika mazingira ya kawaida, mtu hawezi kubeba nyumba akatembea nayo wakati wote, hata akiwa kijana mwenye nguvu nyingi, isipokuwa kwa watu wa sifa za kivisakale kama Fumo Liyongo. Ikiwa jambo hili haliwezekani hata kwa mtu mwenye nguvu, basi ni gumu zaidi kwa bibi kizee. Utambuzi huu, unaifanya hadhira ielewe kuwa hizi ni ishara tu na zinawakilisha vitu vingine. Taswira inayojitokeza ni ya kobe anayetembea na gamba lake kila mahali, na akiona hatari hujifunika humo mithili ya mtu anavyojihifadhi katika

nyumba yake dhidi ya hatari za nje. Katika muktadha huu, (i) Bibi ni ishara ya kobe; na (ii) Nyumba ni ishara ya gamba la kobe. Kobe anafananishwa na bibi kwa mwendo wao wa taratibu kwani wote huenda taratibu. Katika kutafuta jibu la kitendawili hiki, ishara zinatafsiriwa na kuwekwa katika lugha inayoaminika kwa hadhira na ambayo inaweza kuthibitika katika mazingira yao halisi.

Kitendawili (f) kimetungwa katika hali ya ukiushi ambapo kanuni za usafi walizojiwekea wanajamii zimekiukwa. Chungu kinapotumika huoshwa kabla ya kutumiwa tena. Hata hivyo, katika kitendawili hiki tunaelezwa kuhusu chungu kinachotumiwa kuandaa kila aina ya chakula, lakini hakisafishwi. Katika maisha halisi, jambo hili halikubaliki na ni kinyume na taratibu za maisha. Hivyo, hadhira inagundua kuwa lugha iliyotumika hapa ni ya ishara na inatakiwa zitafsiriwe katika lugha ya kawaida. Taswira inayojitokeza hapa ni ya tumbo ambalo hupokea kila aina ya chakula, lakini halioshwi. Kwa kuangalia taswira hii, tunagundua kuwa chungu kinawakilisha tumbo katika mazingira halisi.

Kitendawili (g) kinaeleza kuhusu bwana mkubwa aliyelala ndani, lakini ndevu zake kaziacha nje. Kitendawili hiki, kama ilivyo kwa vitendawili vilivyotangulia, kinachochea mshangao na maswali, kwani katika maisha halisi ni vigumu mtu kulala ndani na kuacha ndevu zake nje. Katika muktadha huu (i) Bwana mkubwa ni ishara ya mhindi; (ii) Ndevu za bwana mkubwa zinafananishwa na ndevu za mhindi. Katika jamii za Waswahili kuna mchanganyiko wa watu kutoka mataifa mbalimbali duniani. Mojawapo ya watu waishio katika jamii hizi kutoka nje ni pamoja na Wahindi. Imezoeleka kuwa baadhi ya wanajamii huwaita Wahindi mabwana wakubwa. Vilevile, Wahindi wana utamaduni wa kufuga ndevu ambazo hapa zinafananishwa na ndevu za mmea aina ya mhindi. Tofauti yao ni kuwa Muhindi ndevu zake hulala ndani pamoja na mwili wake wakati ndevu za mmea wa mhindi hulala nje. Taswira inayojitokeza ni ya mhindi uliofunikwa kwa maganda sehemu yote, isipokuwa mwishoni penye ndevu. Kutokana na taswira hii, ishara zinachanganuliwa na, jibu kupatikana kutoka katika jozi ya vitu vilivyoko katika mazingira halisi.

Katika utegaji wa vitendawili, hadhira inayotegewa huweza kupata taswira kadhaa tofauti kwa kitendawili kimoja. Hali kama hii ikitokea, huendelea kuchuja, hata ikapata taswira inayodhaniwa kuwa ni sahihi kuliko nyingine, kisha kutoa jibu moja, ingawa kuna vitendawili ambavyo jibu zaidi ya moja hukubaliwa. Katika mchakato wa kutegua kitendawili, suala la msingi ni ulinganishi wa kimantiki baina ya sehemu ya kwanza ya kitendawili (vitajwa/ishara), taswira inayojitokeza na ulimwengu halisi au mazingira yanayomzunguka mteguaji. Kwa mfano, Kitendawili (h) kinapotegwa aghalabu, majibu kadhaa huweza kupendekezwa, yakiwamo nzi na mbu. Hata hivyo, mtegaji huyakataa majibu ya wadudu waliotajwa ingawa ni kweli kuwa wanaweza kupaa. Kwa mtegaji na sehemu kubwa ya hadhira, taswira ya popo anayepaa inashabihiana zaidi kwa umbo na ndege anayepaa kuliko wadudu waliotajwa.

Kitendawili (i) kimefinyangwa kwa lugha ya picha na ishara ambapo kiumbe samaki aliyezoeleka ametumiwa kwa ubunifu na kukipa kitendawili hiki uzuri wa kisanaa. Samaki huwa na shombo au harufu mbaya. Katika kitendawili hiki, tunapata ishara mbili na viwakilisho vyake. Ishara ya kwanza ni ile ya ‘samaki’ ambaye anawakilisha mwanamke; na ishara ya pili ni ya ‘vumba’ inayowakilisha harufu ya manukato. Kupitia taswira iliyopata hadhira imeweza kufasiri ishara hizi na kupata jibu sahihi.

Kitendawili (j) kimejengwa kwa ishara zenye kurejelea umbo la nje na la ndani la fenesi. Hili ni tunda ambalo huwa gumu na lina mapele kwa nje lakini ndani huwa ni laini. Sehemu ya ganda hutupwa na sehemu ya ndani yenye nyama laini ndiyo huliwa. Ishara ya kwanza ya ‘mapele’ inawakilisha ganda wakati ishara ya pili, ‘nyama laini’ inawakilisha sehemu ya ndani ya tunda inayoliwa. Kitendawili hiki kinapotegwa hadhira inapata taswira ya fenesi ambalo lina sifa zenye kuendana na ishara zilizotumika katika kukijenga. Kwa kuchunguza uhusiano uliopo baina ya taswira, ishara zilizomo katika vitendawili, pamoja na virejelewa katika mazingira halisi hadhira inapata jibu.

Katika kitendawili (k) lugha iliyotumika ni ya fumbo zito juu ya maisha, uhai pamoja na kifo. Garimoshi ni ishara ambayo hata hivyo inahusu gari moshi lisilo la kawaida kwani mtu analazimika kulipanda hata kama hataki kufanya hivyo. Hadhira inapata taswira ya jeneza ambalo linafananishwa na gari moshi kwa umbo lake na matumizi yake yaani usafirishaji. Garimoshi husafirisha watu kutoka eneo moja hadi jingine na jeneza husafirisha mtu katika safari yake ya mwisho. Tunaona kuwa kuna uhusiano baina ya ishara na kiwakilishi chake na uhusiano huu umefafanuliwa kupitia taswira. Jambo hili limewezesha kitendawili kupatiwa jibu lililokubalika kuwa sahihi.

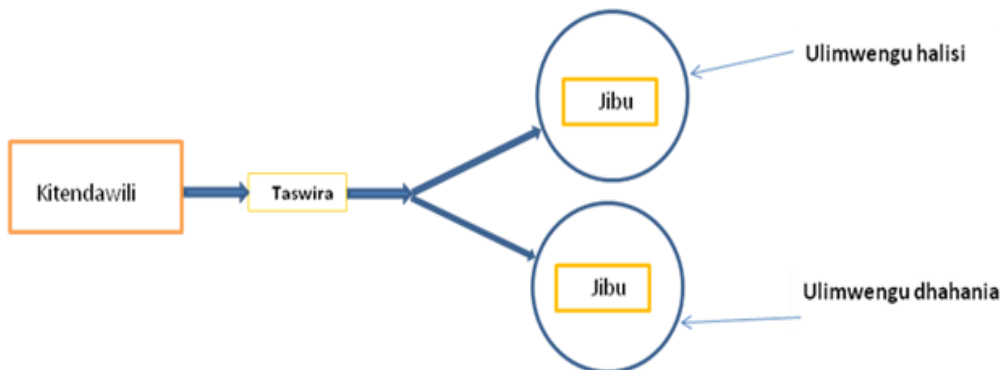
Kitendawili (l) nacho kimesanwa kwa ishara ambayo inatakiwa kufafanuliwa na kuwekwa wazi kusudi hadhira iweze kupata jibu na hatimaye kufaidika na ujumbe uliomo kwenye kitendawili husika. “Ini la ng’ombe” ni dogo na si kawaida kuliwa na watu wengi walio karibu na walio mbali na likatosha. Jambo hili hufanya hadhira kung’amua kuwa “ini” hili ni ishara ya kitu kingine kilichoko katika dunia halisi. Kupitia taswira ya kuonekana hadhira inaelewa kuwa ini hili linawakilishwa na kifo ambapo hakuna awezaye kukiepuka, awe wa mbali au karibu lazima atakionja. Suala hili zito limefafanuliwa kutokana na taswira iliyopata hadhira kwa kuangalia maisha na mazingira halisi.

Kitendawili (m) kimejengwa kwa ishara mbili ambazo zina virejelewa vyake katika ulimwengu. Ishara ya kwanza ni “kunywa maji” naya pili “kumwomba Mungu”. Taswira hizi zinafafanuliwa na kueleweka kupitia taswira ya kuonekana ambapo kuku anaonekana akinywa maji huku akiinua kichwa juu. Tendo la kuku kuinua kichwa na kutazama juu wakati akinywa maji kunalinganishwa na kuinua kichwa na kutazama mbinguni wakati wa kuomba au kushukuru kama watu wafanyavyo katika maisha halisi.

Dhima ya taswira katika kufafanua ishara zinazojenga vitendawili inadhihirika pia katika kitendawili (n) chenye ishara mbili. Ishara ya kwanza “wana wa mfalme” na ya pili “wepesi kujificha.” Ishara hizi ziko katika sehemu ya kwanza ya kitendawili, hivyo, hadhira inatakiwa kuzitafutia viwakilishi vyake ndipo waweze kutoa jibu ambalo ni sehemu ya pili ya kitendawili. Taswira inayotokea hapa ni ya kuonekana ambapo jicho hujifunika kwa wepesi ikiwa linaguswa au mdudu anakaribia kuingia. Tendo hili ni la haraka mno na mtu halifikirii kwanza ndipo aamue kulitenda, bali ni tendo lisilo la hiari. Hutokea kwa ghafla, kwa haraka na kwa wepesi sana. Kupitia taswira, hadhira inaweza kuchunguza uhusiano baina ya ishara na vile vinavyorejelewa katika ulimwengu, na hivyo, kupata jibu na ujumbe wa kitendawili husika. Kwa maelezo haya tunaona kuwa kuna uhusiano baina ya ishara zilizotumika na jibu lililotolewa. Uhusiano ambao unadhihirika kupitia taswira ambayo hadhira huipata akilini wakati kitendawili kinapotegwa.

Katika makala hii tunabainisha kuwa taswira inasimama baina ya kitajwa na kirejelewa kilichoko katika ulimwengu. Taswira hiyo huweza kudhihirika kuwa halisi au dhahania kulingana na utambuzi wa hadhira. Ufafanuzi wa dhana hii unaweza kuwa kama ulivyo kwenye kielelezo namba 2 kifuatacho:

Kielelezo 2: Mchoro kuhusu Uhusiano kati ya Kitendawili, Taswira na Jibu lake

Chanzo: Badru (2011)

Mtu anapotaka kutunga kitendawili huchunguza kwanza ulimwengu wake ulio halisi na ule dhahania. Baada ya uchunguzi ndipo huchagua kitu fulani ambacho tunaweza kukipatia alama (I). Kisha anaangalia kitu kingine ambacho kinashabihiana na kile cha kwanza. Hiki tunakipa alama (II). Akishapata vitu hivyo viwili, ndipo huchagua maneno ya kutumia ili kuunda ishara ambazo zinawakilisha vitu hivyo. Kitu (I) ndicho huwa jibu/kirejelewa na (II) huwa kitajwa chenye. Utunzi wa vitendawili, tofauti na utunzi wa maswali, huanza na jibu kwanza, ndipo kitajwa/fumbo hutungwa. Hili ni kutokana na kuwa, ikiwa swali

litatungwa kwanza kabla ya kutafutiwa jibu katika mazingira halisi, kuna uwezekano likakosa jibu. Mtu anapotunga kitendawili, maana yake amekwishaona uwezekano wa jibu kupatikana. Kwa mfano, katika kitendawili “Bibi hutembea na mzigo wake, daima hautui chini” ambacho jibu lake ni “Kobe” tunapata sehemu mbili. Sehemu (a) Bibi hutembea na mzigo wake, daima hautui chini, na sehemu (b) Kobe au konokono. Kuwapo kwa sehemu (a) kunategemea kuwapo kwa sehemu (b) kwani muunganiko wa sehemu ya kwanza na ya pili ndio unaotimiza kitendawili husika. Kama katika mazingira halisi kusingekuwa na kobe au konokono, basi hata kitendawili hiki kisingekuwapo, kwani kitajwa kingekosa kirejelewa chake. Mawazo haya yanaafikiwa na Gora³ kwa kusema:

Kwanza katika akili na fikra zako, jibu kwanza uwe nalo, kwa sababu huwezi kutunga swali kama huna jibu. Ukitunga swali pasipo kuwa na jibu watu watategua vipi? Na, je, wakishindwa, wewe utatoa jibu gani?...kwa hivyo, uwe na jibu lake kabisa kisha unatunga swali kuwapima wengine. Je, watajua jibu hili? Na jibu hilo unalitoa kwenye mazingira yako.

Hata hivyo, tunaona kuwa mchakato huu unafanyika katika mazingira ambayo kitendawili ni kipya/hakifahamiki kwa anayetegewa au kina majibu zaidi ya moja. Baadhi ya vitendawili vilitolewa majibu sahihi na hadhira kwa sababu walishavipokea kutoka kwa watu wengine au kuvikariri kwa kufundishwa na waliowatangulia. Hata hivyo, uwezekano wa hadhira kupata jibu sahihi pasipo kupitia mchakato huu hauondoi ukweli kuwa aliyetegewa kitendawili hicho kwa mara ya kwanza alipitia mchakato huu. Ingawa baadhi ya vitendawili na majibu yake hurithishwa miongoni mwa wanajamii, na vinapotegea wanatakiwa tu kukumbuka majibu, bado kuna uhusiano wa kitaswira baina ya kitajwa na kirejelewa.

Kwa jumla, taswira katika vitendawili ni kipengele cha msingi sana kinachoweza shughuli ya kufasiri na kuzielewa ishara na sitiari zilizotumika na kuziweka katika lugha yenye kueleweka na kuendana na dunia halisi ambamo majibu yanachotwa. Kama tulivyoona katika mifano ya vitendawili tuliyoitoa hapo juu, vitendawili vinatungwa kwa lugha ya ishara ambayo ni ya kufikirika tu na haiaminiki katika maisha ya kawaida. Aidha, lugha hiyo inaleta mshangao na maswali kwa hadhira. Kusudi zilizotumiwa zilete mantiki, zinatakiwa kuchanganuliwa na kuwekwa katika lugha iliyo wazi, inayoeleweka, inayothibitika na kuaminika kwa hadhira ndipo jibu lipatikane. Mchakato huu hufanyika kwa kutegemea taswira iliyopatikana.

---

³ Usaili baina ya mtafiti na Hassan Gora Hajji uliofanyika tarehe 20/5/2014 mjini Unguja. Bwana Gora ni Mhadhiri Msaidizi wa Fasihi ya Kiswahili katika Chuo Kikuu cha Taifa cha Zanzibar.

3.3 Kutazama Ulimwengu Upya

Taswira zinazopatikana katika vitendawili zinaiwezesha hadhira kuangalia mazingira yake upya, na kupata fikra mpya kuhusu ulimwengu wao, tofauti na ilivyokuwa hapo awali. Utambuzi huu mpya, unatokana na hadhira kuifasiri lugha ya kisitiari na kiishara, na kuchanganua mifumo na kanuni zilizotumika katika kujenga kitendawili husika, kisha kufanya ulinganisho wa yaliyomo katika kitendawili na yaliyoko katika ulimwengu halisi. Kwa kufanya hivyo, hadhira inaweza kusimbua msimbo uliowekwa kwa kuhusianisha vidokezo, taswira iliyopatikana akilini mwa mteguzi na vitu vilivyoko katika ulimwengu. Taswira zinazopatikana vitu vikitajwa kimojakimoja kwa upekee wake ni tofauti na taswira zinazopatikana vitu hivyo vinapotajwa katika vitendawili. Vitendawili vifuatavyo vinadhihirisha jambo hili:

- a) Kitendawili: Mwavuli wangu nimeuona msituni
Jibu: Uyoga
- b) Kitendawili: Kifa kifanana
Jibu: Tango na dodoki
- c) Kitendawili: Miche ya shamba letu haihesabiki
Jibu: Nywele
- d) Kitendawili: Niliona mkufu wa dhahabu njiani lakini sikuweza kuinua
Jibu: Siafu katika msitari
- e) Kitendawili: Popote niendapo ananifuata
Jibu: Kivuli
- f) Kitendawili: Asha hafichi siri
Jibu: Doriani
- g) Kitendawili: Mwajuma ananuka
Jibu: Doriani
- h) Kitendawili: Kapiga mbizi, ajabu kichwa kimebakia nje
Jibu: Msumari
- i) Kitendawili: Mti wangu mrefuuuuu, komba hawezi kuupanda
Jibu: Moshi
- j) Kitendawili: Ndani kokoto nje sakafu
Jibu: Pera

Katika kitendawili (a) taswira inayopatikana ni ya mwavuli uliosimikwa msituni. Katika kufasiri kitendawili hiki, taswira hii inalinganishwa na kitu ambacho kipo katika ulimwengu halisi kinachofanana au kushabihiana na mwavuli, na kitu hicho hupatikana msituni. Jibu linaloendana na taswira hiyo ni uyoga ambao una sifa ya kufanana na mwavuli kwa umbo na huota msituni au porini. Mwavuli unapotajwa katika mazingira na mazungumzo ya kawaida yasiyo ya ubunifu, mtu anafikiria kifaa cha kujikinga na mvua. Vivyo hivyo, uyoga unapotajwa mtu anafikiria kitoweo kinachopatikana nyikani. Lakini vitu hivi vinapotajwa katika muktadha wa utambaji vitendawili na kupangwa kwa ubunifu vinaleta fikra mpya na taswira

mpya. Kitendawili hiki kinapotegwa, mtu hafikirii tu kitoweo na kifaa cha kujikinga na mvua, bali anakwenda mbali zaidi na kufikiria juu ya sifa zake za kiumbo na namna vitu hivi viwili vinavyoshabihiana. Kwa njia hii, vitu viwili ambavyo huchukuliwa kuwa vya kawaida katika jamii vinatazamwa kwa fikra mpya, na hivyo, mwanadamu anapata nafasi ya kutafiti juu ya mazingira yake na kuyaeleza upya.

Kitendawili (b) kinapotegwa kinachochea mtu apate taswira ya vitu vinavyofanana ama kwa maumbo, sauti, harufu, rangi au namna nyingine yoyote. Vitu kadhaa vinavyoshabihiana vitatajwa kama majibu kulingana na aliyetegewa amepata taswira ya vitu gani. Tango na tunda la dodoki vinafanana kwa umbo na rangi vikiwa vibichi ama vimeiva. Taswira inayojitokeza hapa ni ya kuonekana na ndiyo inawezesha hadhira kukifasiri kitendawili na kutoa jibu sahihi.

Kitendawili (c) kinabeba taswira ya kuonekana, ambapo kuna shamba lenye miche mingi kiasi cha kutoweza kuhesabika. Maneno ya kawaida katika lugha kama vile shamba, miche na tendo la kuhesabika yamefungwa kisanaa na kuleteleza fumbo ambalo litafumbuliwa kwa usahihi, ikiwa aliyeulizwa atapata taswira sahihi kwa kufanya ulinganishi makini wa taswira aliyoipata na mambo mengine yaliyoko katika ulimwengu. Nywele zinaota kwa wingi katika kichwa kama vile ambavyo miche inaota shambani. Hata hivyo, ijapokuwa mimea inaweza kuhesabika, nywele hazihesabiki, isipokuwa labda katika zama hizi za sayansi na teknolojia ya hali ya juu.

Katika kitendawili (d) taswira inayojengeka ni ya mtu ambaye anapita njiani na kuona mkufu wa rangi ya dhahabu ukiwa umejilaza njiani, lakini akashindwa kuuokota. Taswira hii inaakisi siafu wa rangi ya kahawia ambao hupita njiani wakiwa wamejipanga katika msitari na kuonekana kama mkufu wa dhahabu na wakiguswa hutawanyika na kung'ata na hivyo hawabebeki. Taswira inayojengwa na kitendawili hiki inawezesha hadhira kukielewa na kukitolea jibu.

Taswira inayojitokeza katika kitendawili (e) ni ya watu wawili ambapo mmoja anafuatwa na mwenzake kila mahali. Taswira hiyo inahusianishwa na hali ya mtu kukiona kivuli chake kila anapokuwa na kuhisi kama vile kinamfuata mithili ya mtu na hawezi kukiepuka. Kwa kuchunguza taswira inayojitokeza na kuihusianisha na mazingira yanayomzunguka, mtu anafanikiwa kulifasiri fumbo alilofumbiwa na kupata jibu.

Vitendawili (f) na (g) vinajitegemea na kila kimoja kina upekee wake. Hata hivyo, vitendawili hivi vinachochea taswira yenye kurejelea kitu kimoja katika mazingira halisi. Kitendawili (f) kinaleta taswira inayoifanya hadhira ifikirie Asha kwa tabia yake ya kutoficha siri anaweza kuwa kiwakilishi cha kitu gani. Lakini pia, hujiuliza kwa nini hafichi siri au kwa nini amepewa sifa hii. Bila shaka itakuwa ni kwa sababu ya tabia yake. Hivyo, hadhira huchunguza jozi ya vitu inavyovifahamu na kuchagua kile anachodhani kinashabihiana vizuri na taswira husika. Vivyo hivyo, katika kitendawili (g) hadhira hupata taswira ya kunusa na kutumia taswira hiyo kutafuta jibu sahihi. Doriani ni tunda tamu sana, lakini lina

harufu kali ambayo kwa wengi ni mbaya. Kutokana na harufu yake, mtu akilila lazima itajulikana kuwa amelila hata kama alipenda kufanya siri. Hii ndiyo sababu doriani likafananishwa na mtu anayenuka na asiyeweza kuweka siri. Taswira zilizotumika zinaiwezesha hadhira kupata jibu sahihi kwa vitendawili hivi.

Kitendawili (h) kinaleta taswira ya unyume au ukengeushi. Katika maisha halisi mtu akipiga mbizi, kichwa huzama ndani, kwani ndicho hutangulia majini. Mtunzi wa kitendawili hiki anachukua mazoea na matarajio ya jamii yake na kuyatengua, na hivyo kupata kitendawili kilicho na ubora wa kisanaa. Pamoja na kuwa taswira iliyotumika ni ya unyume, bado inasaidia hadhira kupata jibu sahihi. Kitendawili kinapotungwa hadhira itaangalia ni kitu gani huzama ndani, lakini kichwa kikabaki nje. Kutokana na uzoefu wake, hadhira itagundua kuwa taswira inayotolewa hapa haihusu mpiga mbizi halisi, bali kiwakilishi chake. Kwa utambuzi huo, hadhira inaona kuwa msumari una sifa zote mbili yaani sifa ya kuzama ndani na sifa ya kubakisha kichwa nje.

Kama ilivyokuwa kwa kitendawili kilichotangulia, kitendawili (i) nacho kinaleta taswira ya unyume wa matarajio. Hadhira inapata taswira ya mti mrefu sana kiasi ambacho komba hawezi kuupanda. Kutokana na ufahamu wa mazingira yake, hadhira inamtambua komba kama mnyama hodari sana wa kupanda miti hata ambayo ni mirefu sana. Jambo hili linaisukuma hadhira kufungua akili na fikra zake kusudi kutambua kuwa huu siyo mti wa kawaida. Baada ya utambuzi huu, hadhira itatafuta mbadala wa mti kwa kuangalia kitu chenye sifa kama za mti, ijapokuwa si mti halisi. Moshi unashabihiana na mti kwa tabia yake ya kupanda juu kama mti, isipokuwa komba hawezi kuupanda. Jibu hili linakuwa ni sahihi na linakubalika kutokana na kuwa moshi una sifa zilizodokezwa katika kitendawili na sifa hizi zimetambulika kupitia taswira iliyopatikana.

Kitendawili (j) kwa upande mwingine, kinaleta taswira inayokwenda sambamba na matarajio ya jamii. Katika ujenzi, kokoto huwekwa ndani kwanza na kisha ikafunikwa na sementi kwa juu. Taswira inayopatikana ni ya kuonekana ambapo hadhira huona kitu chenye sifa ya kuwa na punje ngumu ndani mfano wa kokoto, huku nje kikiwa laini mfano wa sakafu. Pera, kwa umbo lake na mwonekano wake linakubalika kuwa ni jibu sahihi kwa kuwa linakidhi sifa zote mbili. Hadhira inapata jibu kupitia taswira inayokuwa imejitokeza kwa kuzingatia uzoefu na mazingira halisi ya hadhira hiyo.

Kutokana na mjaadala huu tunaona kuwa taswira ni mbinu ambayo inautajirisha utanzu wa vitendawili na kuupa ubora na uzuri wake kisanaa. Kupitia matumizi ya taswira, dhana na mambo yaliyozoeleka katika jamii yanapewa sura na maana mpya na hivyo, jamii inasukumwa kuutazama ulimwengu wake kwa macho mapya. Kwa njia hii, fasihi mpya inatungwa kulingana na mtazamo wa wanajamii kuhusu dunia yao kwa wakati wao.

3.4 Kutumia Maneno Kiiktisadi

Faida nyingine inayotokana na taswira ni kutumia maneno kiiktisadi. Taswira inawezesha ufafanuzi wa mambo mengi na dhana nzito katika maneno machache. Hoja hii inashadidiwa na Mohamed (2014)⁴ ambaye anasema:

Hicho unachokiita taswira, mimi nakiita picha ...picha inasema maneno au mambo mengi ndani ya maneno machache. Mtu anapotumia picha, hahitaji kujieleza zaidi, kwani kinachosemwa kinaeleweka tayari kupitia picha iliyotumika.

Falsafa, utamaduni, uchumi, historia, itikadi, idili, uzoefu, mazingira na maisha ya jumla ya mwanadamu vinaweza kuelezwa kupitia taswira zilizomo katika vitendawili kwa ufupi kama katika vitendawili vifuatavyo:

- a) Kitendawili: Mama mweupe watoto weusi
Jibu: Iliki
- b) Kitendawili: Wafu wanakotana
Jibu: Jahazi na tanga
- c) Kitendawili: Damu ya simba haitui nzi
Jibu: Moto
- d) Kitendawili: Nikienda kwa mjomba sirudi
Jibu: Kifo
- e) Kitendawili: Baba kanipa sanduku halina ufunguo
Jibu: Kaburi
- f) Kitendawili: Nikikiona sitamani kukinunua, nikikinunua sitamani kukivaa, nikikivaa siwezi kukivua
Jibu: Sanda
- g) Kitendawili: Amezaliwa Ali, amekufa Ali na amerudi Ali
Jibu: Nywele
- h) Kitendawili: Amezaliwa Ali, amekufa Ali na amerudi Ali
Jibu: Kucha
- i) Kitendawili: Nna mwanangu kigaegae, anywa maji shibae, hali chakula maishae
Jibu: Kunguni.

Katika utunzi wa vitendawili, taswira huwezesha matumizi mazuri ya maneno, kwani huleta ufupisho. Mambo mengi huweza kuelezwa kwa ufupi na kwa ufanisi. Kwa mfano, vitendawili (a) na (b) vinaleta taswira za iliki, pamoja na jahazi na tanga. Kupitia taswira hizi, tunafahamu kilimo cha iliki, ambapo uvunaji wake ni pamoja na maganda yake. Hata hivyo, katika matumizi maganda hutolewa na

⁴ Maoni ya Prof. Said Ahmed Mohamed katika usaili uliofanyika Unguja tarehe 22/5/2014. Prof. Said Ahmed Mohamed ni mwananadharia, mhakiki, mhadhiri na mtunzi wa kazi za fasihi.

kubaki mbegu tu zilizo nyeusi. Aidha, shughuli za usafiri na uvuvi zinaelezwa kupitia taswira za jahazi na tanga. Vitu hivi vinaakisi jamii za pwani na shughuli zao kama vile kilimo cha viungo, usafiri wa majini na uvuvi. Haya yote yamebebwa ndani ya taswira chache tu anazopata mtu akilini mara vitendawili hivi vikitegwa.

Taswira iliyomo katika kitendawili (c) inatoa onyo juu ya hatari ya moto. Kupitia tabia ya nzi kupenda kutua katika damu, hadhira inajiuliza kwa nini asitue katika damu ya simba? Pamoja na kuwa simba anafahamika kwa ukali wake bado katika hali halisi nzi hutua kwenye damu yake. Hadhira inatambua kuwa simba na damu inayotajwa hapa ni viwakilishi vya kitu kingine cha hatari na hivyo, kupata taswira ya moto. Kupitia taswira hii hatari ya kugusa au kushika moto inaelezwa na onyo linatolewa kwa maneno machache tu.

Falsafa kuhusu maana ya maisha, uhai pamoja na kifo ni vitu ambavyo vimemshughulisha mwanadamu tangu kuumbwa kwake. Uhai, kifo na kuwapo au kutokuwapo kwa uhai baada ya kifo ni jambo linalomkanganya mwanadamu. Kupitia taswira zilizomo katika vitendawili (d), (e) na (f) mambo haya yanaelezwa kwa ufupi. Kwanza, mtu akifa uwezo wake wa kujihudumia unakuwa umekoma, kwani hata nguo ya kuvaa hununuliwa na kuvishwa na hata angetaka kuivua hawezi. Pili, anapozikwa katika kaburi hana uwezo wa kulifungua, ndiyo maana ya kupewa sanduku pasipo ufunguo. Tatu, mtu akifa harudi tena duniani na maisha yake yanakuwa yamekomea hapo. Falsafa hii nzito juu ya maisha ya mwanadamu inawasilishwa kupitia taswira zinazopatikana.

Vitendawili (g) na (h) vinaeleza hulka ya mwanadamu kutaka kuuelewa mwili wake. Hapa, ajabu ya kucha na nywele kuota vilevile na kutoisha kila zinapokatwa au kunyolewa inachunguzwa. Tendo la kuzaliwa linawakilisha kuota, kufa kunawakilisha kukatwa au kunyolewa na kurudi kunawakilisha kuota upya. Taswira inayopatikana ni ya kucha pamoja na nywele. Ajabu ya maumbile ya mtu inaelezwa kwa ufupi kupitia taswira hizi.

Suala la usafi na kujitegemea nalo linafafanuliwa kwa ufupi kupitia kipengele (i). Kunguni huishi katika nyufa za nyumba, magodoro yaliyochanika na nyufa za vitanda. Aidha, kunguni huishi kwa kunyonya damu maisha yake yote. Katika kuondoa tatizo la kunguni, nyumba hutakiwa kuwa safi, isiyo na nyufa, magodoro na matandiko kuwa safi, n.k. Kwa hivyo, tabia ya kunguni kunyonya damu huweza kurejelea watu wanyonyaji, wasiopenda kufanya kazi wala kujitegemea, bali huishi kwa kutegemea wengine. Masuala muhimu ya kijamii kama haya yanafafanuliwa vizuri na kwa ufupi kupitia taswira zinazoibuliwa.

Kupitia mjadala huu tunabaini kuwa ijapokuwa vitendawili hivi vipo katika muundo wa tungo fupi, bado vina uwezo wa kufafanua idili, tajiriba na uhalisi wa jamii kupitia taswira zinazopatikana ndani yake. Mfumo mzima wa maisha ya mwanadamu, pamoja na hulka yake ya udadisi vinaelezwa kwa ufasaha kwa kutumia maneno machache tu. Kutokana na taswira zinazopatikana, hadhira inafanikiwa kutambua vitu na mambo yanayorejelewa katika vitendawili husika.

4.0 Hitimisho

Katika makala hii dhima ya taswira katika ufasiri na uteguaji wa vitendawili imebainishwa na kujadiliwa, ambapo tumeona mambo yafuatayo: Kwanza, ili hadhira iweze kutegua kitendawili husika inatakiwa ipate taswira sahihi kutokana lugha ya kitendawili kilichotegwa. Hii ina maana kuwa, iwapo lugha iliyotumika inachochea taswira ya kitu kisichokuwamo katika mazingira yanayoizunguka hadhira, basi hadhira hiyo haitoweza kukitegua kitendawili husika. Hii ni kwa sababu upatikanaji wa jibu la kitendawili hutegemea uhusiano uliopo baina ya lugha ya picha iliyotumika na mambo au vitu vilivyomo katika mazingira ya hadhira husika. Pili, taswira zinazopatikana hutegemea upekee wa jamii husika, kwani jamii hutofautiana. Jamii hutofautiana kwa sababu ya mambo kama vile utamaduni, tajriba na uzoefu, uhalisi wa kimazingira, utawala, maingiliano na jamii nyingine pamoja na mabadiliko ya nyakati ya jamii husika.

Marejeleo

- Badru, Z. (2011). Dhima ya Taswira na Mabadiliko yake katika Vitendawili: Mfano wa Vitendawili vya Kiswahili, Tasnifu ya Umahiri (Haijachapishwa), Chuo Kikuu cha Dodoma.
- Badru, Z. (2015). Taswira na Ubainishaji wa Mabadiliko ya Kiuajumi katika Vitendawili: Mfano wa Vitendawili vya Kiswahili, Tasnifu ya Uzamivu (Haijachapishwa), Chuo Kikuu cha Dodoma.
- Bukenya, A. Gachanja, M. na Nandwa J. (1997). *Oral Literature*. Nairobi: Longhorn Publisher.
- Hassan-Rokem, G. & Shulman, D. (Eds.) (1996). *Untying the Knot: On Riddles and Other Enigmatic Modes*. New York: Oxford University Press.
- Kaivola, A. (1966). "Riddles and Their Use". In G. Hassan-Rokem & D. Shulman (Eds.), *Untying the Knot: On Riddles and Other Enigmatic Modes*. New York: Oxford University Press, 10-36.
- Khatib, M. S. (1978). Vitendawili - Fani ya Fasihi Simulizi, *Mulika*, 13: 21-28.
- Miruka, O. (1999). *Studying Oral Literature*. Nairobi: Accacia Publishers.
- M'ngaruthi, T. K. (2008). *Fasihi Simulizi na Utamaduni*. Nairobi: Autolitho Ltd.
- Mulokozi, M. M. (1996). *Fasihi ya Kiswahili*. Dar es Salaam: Chuo Kikuu Huria Tanzania.
- Ndungo, M. C., & Wafula, R. M. (1993). *Tanzu za Fasihi Simulizi*. Nairobi: University of Nairobi.
- Okpewho, I. (1992). *African Oral Literature*. Bloomington: Indiana University Press.
- Pages, D. (1996). "Towards a Theory of Literary Riddle". In Hassan-Rokem, G. and Shulman, D. (Eds.), *Untying the knot: On riddles and Other Enigmatic Modes*. New York: Oxford University Press, 81-108.
- Senkoro, F. E. M. K. (1982). *Fasihi*. Dar es Salaam: Press and Publicity Centre.
- Senkoro, F. E. M. K. (1985). Vitendawili katika Jamii: Maana, Maudhui na Matumizi yake, *Mulika*, 17, 7-28.
- Wamitila, K. W. (2003). *Kamusi ya Fasihi*. Nairobi: Focus Books.